

УДК 323.2(477)

Д. В. Яковлев,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ІНТЕГРАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОГО УРЯДУВАННЯ ТА ПОЛІТИЧНОЇ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено концепції раціональності у економіці, політичній взаємодії та сфері державного управління. Розглянуто наукові підходи представників різних парадигм до раціональності та її трансформацій у сучасному світі. Проаналізовано феномен “раціональних індивідів й ірраціональних суспільств” (М. Олсон), та визначено, що політичні кризи в Україні виникають, не в останню чергу, через брак раціональних рішень.

Ключові слова: раціональність, політична взаємодія, державна політика.

У посткомуністичному світі триває криза інтеграційних процесів. Посилюючи, а часом і спричиняючи кризові явища у політичному, економічному та інших просторах соціальної взаємодії, криза суспільної інтеграції ускладнює перехід до ліберальної демократії та ринкової економіки. Проблема інтеграції постала на порядку денному ще за пізнього комунізму: ціннісна дезорієнтація більшості радянських громадян продовжилась у нових “старих” спільнотах. Дезінтеграційні процеси у СРСР, що призвели до появи нових незалежних держав, знайшли своє продовження у багатьох з них.

Досвід деяких посткомуністичних країн показує: якщо і можна говорити про успішну суспільну реінтеграцію, то лише у контексті політичної централізації, розігрування символів та смислів радянського періоду та відмови від ліберальних цінностей.

В Україні, останнім часом, активно застосовується демократична риторика, але процес пошуку спільних цінностей та ідей залишається першочерговим, враховуючи дискурсивні війни навколо зовнішньополітичних (СОТ, НАТО) та внутрішньополітичних (виборча модель, розподіл повноважень між гілками влади, модель приватизації, мовна політика та ін.) цілей державної політики.

Актуальність теми статті обумовлена, з одного боку, надмірною політизацією питання суспільної інтеграції, намаганням використати ідеї інтеграції та дезінтеграції у політичній боротьбі, і, через це, девальвацією тих цінностей, які могли б стати основою для суспільного порозуміння. З іншого боку, дискусії щодо суспільної інтеграції відбуваються у контексті заперечення, або повернення до радянської моделі суспільної інтеграції, і не включають у поле уваги практичних трансформацій та теоретичних новацій постіндустріального світу. А головне — ця проблема розглядається окремо від, власне, основного завдання суспільної інтеграції — удосконалення процесів вирішення суспільно значущих проблем та підвищення ефективності урядування.

Мета статті — розглянути суспільну інтеграцію як джерело політичної раціоналізації та ефективності урядування в умовах демократії.

Статтю “Інтеграція суспільства як передумова ефективного урядування та політичної раціоналізації в Україні” написано в рамках виконання комплексної науково-дослідницької теми кафедри політології ІСН ОНУ ім. І. І. Мечникова № 110 “Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства”.

Суспільна інтеграція не є метою розвитку країни. Тим більше, це стосується політичної інтеграції, коаліції “всіх політиків з усіма”: важлива для виборчої демократії конкуренція ідей та ідеологій, лідерів та партій, так само є актуальною вимогою і для демократії ліберальної.

Проте, вважається, що інтегроване суспільство здатне до більш ефективного вирішення власних проблем.

Діяльність політичних акторів, що змагаються за владу, та інституцій ринкової економіки, за визначенням, сприяє відцентровим тенденціям у суспільстві, підсилює лінії розколу, продукує поділ на виборчі або ринкові сегменти. Державні інституції, що мали б працювати не з певною цільовою аудиторією, а здійснювати урядування — слабкі. Після серії реформ та вирішальних виборчих кампаній, їх діяльність підпорядкована клановим та/або регіональним інтересам, або виборчій доцільності.

Парадокс інтеграції суспільства у процесі демократизації, полягає, на нашу думку, у наступному: змагаючись за владу шляхом ініціювання суспільного протистояння, політики не можуть інтегрувати суспільство навколо власних ідей, а дезінтегроване суспільство не здатне обрати ефективних, з точки зору урядування, політиків.

Інтеграція сучасного суспільства, може розглядатись як процес комунікаційної взаємодії між владою та суспільством, що, через серію селекцій, пов'язаних з певною процедурою демократичних виборів, дозволяє підвищувати ефективність прийняття та впровадження управлінських рішень на державному рівні.

У цьому контексті, можна згадати і веберівський аналіз ролі протестантизму у формуванні капіталістичної раціональності та легітимності влади. На зв'язок між легітимністю влади та суспільною злагодою вказувала І. М. Попова у роботі “Соціальна практика як основа легітимності та злагоди” [6]. На її думку, “легітимність влади — це вищий рівень суспільної злагоди, що означає довіру до неї і визнання її справедливості” [6, с. 135]

Представництво громадянських інтересів, а отже, і механізм суспільної інтеграції, в сучасних умовах, зазнає змін під впливом декількох взаємопов'язаних процесів. Один з них — трансформація комунікації у сфері публічної влади через посилення позицій електронних ЗМІ, тобто медіатизація політики, і, як наслідок, конструювання політичних подій у мас медіа за законами розважальних програм (політичні дебати та презентація політичних лідерів як шоу). На думку В. В. Миронова, “У шоу... панує не індивідуальна, тобто не відмінна від іншого творчість, а реалізується принцип співучасті чи одночасної участі. Участь сама по собі стає формою комунікації, без необхідності передачі будь-якого смислу... відповідно, під

впливом новітньої системи електронних комунікацій, трансформується парадигма раціональної дії” [3, с. 38].

Як зазначає О. А. Третяк, “удосконалення технічних засобів передавання інформації веде до перенесення центру політичної взаємодії у сферу діяльності електронних мас-медіа із властивими їй комерціалізацією, театралізованістю, тяжінням до сенсаційності та перекручення фактів з мотивів відповідності стилю та жанровим особливостям тележурналістики” [8]. Він же нагадує, що “у дослідженнях Д. Волтона, А. Мінз, Р. Макдермота, Ф. Маерз практика застосування упереджених тверджень, свідоме введення в оману слухачів, що досягається риторичними засобами, вважаються домінуючими прийомами політичної комунікативної практики у сучасних розвинених демократичних суспільствах (США, Канади)” [8].

Як відомо, раціональні рішення ухвалюються в рамках певної системи раціональності, яка, у свою чергу, пов’язана з панівною світоглядною системою. Сьогодні, на зміну модерністській раціональності, йде постмодерністська раціональність. При цьому, на думку О. Д. Піркової, “раціональність є майже чи не єдиним засобом вироблення критичного мислення, яке власне і здатне до тверезої оцінки тих кризових явищ, з якими стикається сучасна людина...Перехід від класичної раціональності як способу інтелектуальної діяльності, зорієнтованої на загальні закони та універсальне мислення поза індивідуальним стражданням, до сучасної раціональності чітко позначився інтересом до ціннісного виміру людського буття...” [5]. У сучасному світі пройшло захоплення раціональністю, яке визначало добу Просвітництва та, певною мірою, політику за часів модернізму.

Очевидно, що існують обмеження, як у теорії, так і на практиці, використання раціоналізму. Так, В. В. Тертичка, у роботі “Раціоналізм як науковий підхід в аналізі політики” вказує на такі обмеження, зокрема, в аналізі політики: — інформаційне перевантаження сучасного процесу політики; — переважне використання аналізу для підтвердження й узаконення ухвалених рішень (аналіз для політики) ніж для раціонального вибору між альтернативами. Тобто виробники рішень спочатку вибирають рішення, а потім обґрунтовують аналітичними матеріалами для виправдання цього вибору; — політизація аналізу політики. Точка зору, що аналіз може бути абсолютно нейтральним є міфом; — відсутність у аналітиків політики сили впливу: аналітики-експерти не мають дієво-ефективного впливу на дії політичних і бюрократичних сил; потенційна ефективність аналізу політики виявляється у визначенні проблеми й виробленні альтернатив і неефективно дієздатна в упровадженні політики [7].

У дослідженні О. Піркової виділяються такі характеристики філософської раціональності як “відкритість, очевидність і повсякденність, функція формотворчого принципу життєвого світу й діяльності людини, характеристика відкритості” [5]. Ще один важливий висновок, який вона робить: “концепції раціональності та принцип розумності не складають самодостатньої системи і тому потребують занурення в смислові поля їхнього використання, що виявляють антропомірну складову філософської раціональності, представлену в сучасній філософії темами суб’єктивності,

свободи, толерантності, ціннісного виміру буття, необхідністю врахування емоційно-почуттєвого фактору людської присутності у світі тощо” [5].

Особливість кризової ситуації, що пов’язана з перехідним періодом (якщо можна називати “перехідним” період у 17 років), полягає у тому, що саме дезорієнтація у ціннісних орієнтирах у посткомуністичному суспільстві, звужує простір раціональності та не дозволяє говорити про ефективність управлінських рішень. У цій ситуації особлива роль належить політичній комунікації, яка має відбуватись, на думку О. Третяка, згідно моделі наукової дискусії: “головною моделлю реального втілення принципів раціональності у сферу політичної комунікації виступає наукова раціонально-критична дискусія” [8].

Віртуалізація політичного простору, що стає основою саморепрезентації політики, деформує відносини суспільство — влада. Як зазначає Н. А. Бусова, “фактично ми виявилися втягнутими всередину глобального комунікаційного простору. Сьогодні комунікація як така є самостійною силою, що перебуває поза діалогом культур. Сучасний комунікаційний простір, навпаки, сам створює правила і способи спілкування, змушуючи культури говорити цією мовою” [2, с. 48].

Криза інтеграції, відповідно до такого розуміння, це — різка зміна комунікаційного простору, що продукує нові лінії розриву та створює передумови для іншої єдності. Комунікаційний простір сучасності, у порівнянні з “попередньою реальністю, яка мала чітко виражений предметно-речовий характер (світ створених речей, упорядкований, раціоналізований і калькульований), є “квазіреальністю” [3]. Традиційні форми суспільної інтеграції — норми та цінності, доповнюються, відносно новими для посткомуністичних суспільств, такими як гроші та влада. В інтеграційних процесах на перший план виходить не система категорій, не раціональні процедури мислення, а життєво-практична установка індивіда. Ще у 1995 році Є. Бистрицький зазначав: “Посткомуністичний політичний дискурс не може бути зведений без серйозних для теорії втрат лише до горішнього шару політичної взаємодії людей, тобто до їхніх політичних відносин з досить чіткими ознаками впорядкованості, нормованості, комунікативної раціональності взагалі... Йдеться про те, що під політичними відносинами замало розуміти комунікативні дії, що підкоряються правовим, етичним нормам — нормам та цінностям так званої політичної культури. Саме політична поведінка владників, вчинки та дії, так само, як їх масове визнання як влади з боку виборців, вказують на існування позараціональних факторів, таких, що не аргументуються в політичному дискурсі, а існують як передумови культурно-історичних переживань, екзистенційних настановлень, колективних “німотних” політичних волінь і рішучості мітингових натовпів” [1, с. 8]. Цьому сприяє і наявність у суспільстві тіньових сфер економічного та політичного життя, які виключені з публічних дискусій.

Замовчення політиками деяких суспільно важливих подій та фактів, що присутні у повсякденному житті і соціальних практиках більшості громадян, заважає суспільній інтеграції та раціоналізації. Проблема “табуйованих тем” ускладнюється персоніфікацією політичної боротьби, маніпу-

лятивним впливом політичних акторів, що посилюється під час виборчих кампаній. Теми, що реально потребують вирішення, не стають ключовими повідомленнями та гаслами політиків. Дискутуються, певною мірою, штучні теми, які, цілком природно, не знаходять свого вирішення і після виборів. Проте, саме відкритість та публічність у неупередженому обговоренні політичних питань, незалежно від їх тематики, є “передумовою поширення принципів раціональної політичної аргументації на всі політико-комунікативні взаємини у реальному суспільстві” [8].

Досліджуючи суспільну раціональність у процесі модернізації, Н. А. Бусова вважає, що “класична концепція модерну виходила з ототожнення розуму з одним типом раціональності — цілераціональністю або інструментальним розумом, що реалізується в суб’єкт-об’єктних відносинах. Такий розум перетворює все у предмет можливої маніпуляції. Тепер суспільство повинно вирішувати проблеми, породжені самою модернізацією. Виснажені суспільною раціоналізацією традиційні джерела солідарності мають бути замінені рефлексивним виробленням соціальних зв’язків і нормативних угод. Це є задачею комунікативного розуму, який здійснюється в суб’єкт-суб’єктних відносинах. Вихід з апорій простої модернізації полягає не у відмові від універсальних норм і цінностей, на чому наполягають постмодерністи і близькі до них комунітаристи, адже це унеможливорює солідарну політичну дію. Комунікативна раціоналізація суспільства відкриває можливість створювати й обґрунтовувати нові легітимні правила соціального регулювання за допомогою дискурсивного формування суспільної думки й волі” [2].

Питання щодо основи інтеграційних процесів у посткомуністичному суспільстві залишається відкритим. У свою чергу, сама суспільна інтеграція може стати джерелом негативних процесів у суспільстві, зокрема, зробити звичайними для повсякденної практики тіньовизацію цілих сфер суспільного життя. Про це свідчить приклад пізньорадянського (брежнєвського) періоду. На відміну від того часу, можна говорити про наявність у сучасному українському суспільстві плюралізму, перш за все, у мас медіа. Проте медійний плюралізм відображає позиції власників та засновників, які діють у економічній та політичній сферах, детіньовизація яких не відбулась. Можливо, саме тому, дискусія щодо напрямків реформ відбувається у мас медіа у формі розважальних ток шоу, або війни компроматів. Рішення з суспільно важливих приймаються не публічно, тому громадяни, знову, як і радянських часів, змушені шукати альтернативні джерела інформації. Зокрема, важлива для соціальних практик інформація стає масовою завдяки чуткам. Розуміння того, що кожен з представників мас медіа та політичних гравців має свого власника, включає і висновок, що кожне політичне рішення має свого власника. Саме цей власник раціонально діє у своїх власних інтересах (“має мотив до торгів”), що, як продемонстрував Менкур Олсон, не призводить до раціоналізації суспільства. На його думку, у великій групі людей, кожний її учасник отримає дуже незначну частку вигоди від дії, у якій він бере участь з метою задоволення інтересу групи, а отже, не має мотивів для “стратегічної взаємодії” [4, с. 68] Більше

того, раціональна поведінка індивіда полягає у тому, щоб самому вийти до групи, яка не платить, і щоб інші увійшли до групи, яка сплачує витрати. Однак, така гра не враховує довготривалу перспективу, за якої найбільшу вигоду приносять саме дії згідно “всеохопних інтересів” (їх Ослон протиставляє вузькогруповим). У посткомуністичній реальності складається інша ситуація: відтворення соціальних практик, що стали нормою у радянському суспільстві, заважають становленню стратегічної взаємодії для реалізації всеохопних інтересів, а “багато міжнародних компаній і нових фірм, що ведуть діяльність у перехідних країнах, відмовляються брати на роботу місцевих мешканців, що мають досвід роботи у їхній галузі” [4, с. 125]. З іншого боку, найбільший зиск отримують пострадянські еліти. На думку М. Ослона, “великі підприємства колишніх комуністичних країн були набагато ефективнішими у в інсайдерському лобіюванні, ніж у виробництві. Кожна з таких лобістських організацій... взагалі не зважає на інтереси суспільства. Ці організації... не дають колишнім комуністичним країнам — через лобістську діяльність і вимоги кредитів, як і через свою неефективність у виробництві й торгівлі... наблизитись до реалізації свого виробничого потенціалу” [4, с. 130]. Намагаючись розв’язати проблеми неспішності деяких країн, М. Ослон звертається до ролі держави та права, як інституцій, що мають забезпечити реалізацію “всеохопного інтересу”: “Групи особливих інтересів завжди становлять незначні меншості... Тому проблема полягає в тому, що меншості, такі незначні, що вони не мають мотиву зважати на шкоду, якої вони завдають суспільству... разом з тим є здатними спрямувати державну політику на свою користь...” [4, с. 149].

Урядування, можливо, на відміну від інших суспільних дискурсів, залишається сферою, що потребує раціоналізації. Відповідно, наше уявлення про роль та місце знання і раціональності у виробленні політики стане основою для нашого прийняття реальності цих рішень (В. Парсонс). У цьому сенсі, можна погодитись з думкою, яку сформулював М. Ослон: “головна проблема бідних суспільств пов’язана не з браком ресурсів, а зі складністю організації великомасштабної діяльності, зокрема — діяльності держави”, саме тому, на його думку, “найкраще, що може зробити країна, — це “думати” [4, с. 12-13].

Одним з актуальних завдань сучасного розвитку нашої країни стає забезпечення публічності у реалізації державної політики задля підвищення її ефективності.

Проблема раціональності знову, як і за часів М. Вебера, стає тим “силовим полем”, в яке втягуються усі інші проблеми сучасного суспільства. Розвиток структур раціональності в урядуванні та економіці, у праві та професійній діяльності, створюючи напруження у процесі демократизації, водночас сприятиме і вирішенню суспільних проблем через раціональну аргументацію у ході вільних публічних дискусій.

Література

1. Бистрицький Є. Політична філософія посткомунізму: горизонти методології // Політична думка. — 1995. — №1. — с. 3-12
2. Бусова Н. А. Суспільна раціоналізація і право у процесі модернізації // Автореф. дис... д-ра філософ. наук: 09. 00. 03 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2005. — 32 с.
3. Миронов В. В. Коммуникативное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии // Вопросы философии. — 2006. — № 2. — с. 21 — 44.
4. Ослон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / пер. з англ. А. Іщенко. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. — 174 с.
5. Піркова О. Д. Антропомірність контекстів ствердження ідеї раціональності // Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09. 00. 04 /; Тавр. Нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. — Сімф., 2006. — 21 с.
6. Попова І. М. Соціальна практика як основа легітимності та злагоди // Вісник ОНУ. Соціологія та політичні науки. — Т. 8. — Вип. 9. — 2003. — с. 128-136.
7. Тертичка В. В. Раціоналізм як науковий підхід в аналізі політики// www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-1/txts/TERCHICHKA.htm
8. Третяк О. А. Політична аргументація як засіб раціоналізації політичної комунікації // Автореф. дис... канд. політ. наук: 23. 00. 01 /; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2004. — 16 с.

Д. В. Яковлев,

кафедра політології Інститута соціальних наук
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова,
к. 35, Французський бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

ИНТЕГРАЦИЯ ОБЩЕСТВА КАК ПРЕДПОСЫЛКА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ РАЦИОНАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация

Исследуются концепции рациональности в экономике, политическом взаимодействии и сфере государственного управления. Рассматриваются подходы представителей различных парадигм к рациональности и ее трансформациям в современном мире. Анализируется феномен “рациональных индивидов и иррациональных обществ” (М. Олсон), и определено, что политические кризисы в Украине возникают, не в последнюю очередь, из-за недостатка рациональных решений.

Ключевые слова: рациональность, политическое взаимодействие, государственная политика.

D. V. Yakovlev,

Politology Department of Social Sciences Institute

of Odessa National University named by I. Mechnikov,

r. 35, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

INTEGRATION OF SOCIETY AS PRESUPPOSITION OF EFFECTIVE MANAGEMENT AND POLITICAL RATIONALIZATION IN UKRAINE

Summary

Conception of rationality in economy, political interaction and the sphere of the state management are being analyzed in the article. The author examines how the representatives of different key points treat rationality and its transformations in modern world. The article goes on with analyzing the phenomenon of “rational individuals and irrational societies” (M. Olson), and thus identifying that the lack of rational decisions is not the last reason of political crisis in Ukrain.

Key words: nationality, political interaction, public policy.